

Рецензії

НОВИЙ УНІВЕРСИТЕТСЬКИЙ ПІДРУЧНИК З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

**Історія української літератури / Кінець XIX – початок XX ст.: У 2 кн.:
За ред. проф. О.Д. Гнідан. – К.: Либідь, 2005. – Кн.1. – 624 с.;
К.: Либідь, 2006. – Кн.2. – 496 с.**

На початку XXI століття колектив науковців із провідних українських університетів, організований до творчої співпраці доктором філологічних наук професором Оленою Гнідан, уже вдруге виступив (спершу у видавництві “Вища школа”, а тепер і в “Либіді”) із новими підручниками – перше двокнижжя було присвячене 70–90-м рокам XIX ст., а найновіше рецензоване – літературі помежів’я століть. Як відомо, кінець XIX – початок XX століття – це непростий і водночас доленосний час у розвитку українського мистецтва слова. Незважаючи на роз’єднання нації, політичні переслідування, мовний геноцид, вітчизняне письменство цієї доби робило патріотичну справу піднесення й утвердження міжнародного авторитету, престижу української культури, пропаганди кращих здобутків України серед слов’янських народів та у світі.

Опрацювання історії української літератури кінця XIX – початку XX століття сприяє формуванню національної свідомості та справжнього естетичного смаку студентської молоді, усвідомленню нею об’єктивних закономірностей розвитку художнього літературознавства, відкриває для всіх нові можливості соціально-моральних та естетичних пошуків.

Вагомий крок у напрямку синтетично-аналітичного осмислення доби зародження й розвитку модернізму зробив авторський колектив новітнього підручника “Історія української літератури кінця XIX – початку XX століття / У двох книгах”, що побачив світ у видавництві “Либідь” упродовж 2005 – 2006 років. Автори відтворили складну для України, але багату на художні звершення епоху межі століть на прикладі життя і творчості самих учасників літературного процесу, а нерідко й українського визвольного руху, а також

показали, що творча й наукова інтелігенція того часу знаходила можливість плідно працювати на благо національної культури, віддаючи справі українського відродження свої сили, талант, а часом і життя.

Запропонований підручник підготовлено працівниками кафедр української літератури XX століття Національного університету імені Тараса Шевченка, української мови і літератури Національного авіаційного університету за участю вчених-педагогів із Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова, Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, Львівського національного університету імені І. Франка, Вінницького педагогічного університету імені М. Коцюбинського, Тернопільського педагогічного університету імені В.Гнатюка.

Рецензований підручник написано відповідно до програми лекційних курсів з історії української літератури для філологічних факультетів педагогічних інститутів та університетів. Він логічно продовжує вже згадану “Історію української літератури XIX століття (70 – 90-ті роки)”, а також постає як органічний складник цілісного університетського курсу згаданої дисципліни.

Презентоване видання логічно структуроване. Воно має три взаємопов’язані розділи: “Українське народознавство кінця XIX – початку XX ст. в контексті національно-визвольних змагань”, “Українська література кінця XIX – початку XX ст. у персоналіях” та “Мовою поетичних образів”, кожен із яких поділено на окремі підрозділи-теми. Наприкінці кожної теми вміщено список рекомендованої літератури, що має на меті джерельно озброїти студентство під час вивчення курсу та самостійної роботи з його кращого засвоєння.

У зачинному розділі “Українське народознавство кінця XIX – початку XX ст. в контексті національно-визвольних змагань” особливу увагу приділено питанням розробки української ідеології нації-державотворення, теоретичного обґрунтування українського націоналізму, незалежності України. Цьому сприяє подана характеристика історико-українознавчих досліджень М. Грушевського, В. Липинського, М. Міхновського. Зауважимо, що проблеми формування тогочасного українського народознавства ще не були предметом висвітлення в підручниках з історії української літератури, то більше в контексті національно-визвольних змагань перехідної доби.

Назви частин книжки засвідчують їх актуальність для історико-літературної освіти філологів, сучасного студентства: “Історико-політичний дискурс доби (1890 – 1913)”, “Речники та ідеологи самостійності України”, “Україна у вирі революції (1914 – 1920)”, “Нові стежки “Молодої України”. Це не лише сьогоденний відгук на історичні події в літературознавчому аспекті, а й новочасне переосмислення тодішньої ідеології суверенності України, новий погляд на, здавалося б, відомий фактажний матеріал.

Зі сторінок підручника стає зрозуміло, що останні десятиліття XIX століття – час шукання нових ідейних напрямів, нових шляхів політичної діяльності, а головне – художньої творчості. Це час, коли українська молодь, і передусім студенти, бажаючи позбутися аполітичності культурництва українофілів, утворювали по всіх великих містах політичні гуртки, намагались у такий спосіб піднести себе і свою індивідуальність до висоти європейської і світової культури, щоб мати змогу явити самодостатність та ідентифікувати самобутність української нації.

Вагоме місце в першому розділі належить літературознавчій розвідці “Нові стежки “Молодої України”. У ній докладно розкриваються передумови виникнення цього руху, узагальнюється характеристика індивідуальних стилів письменників межі XIX – XX століть. До характерних ознак художньої манери чільних літераторів цієї доби віднесено історичну автентичність, естетичну насиченість образів, художню транспозицію “минуле – сучасність”; національно-патріотичний пафос, художнє піднесення апостольської місії інтелігенції як рушія соціального і національно-визвольного руху, оновлювача суспільства; розкриття

етноментальних особливостей українського народу. Окремо в цій студії подане змістовне дослідження напрямів і течій в українській літературі кінця XIX – початку XX ст.

Аналізуючи літературні явища, О. Єременко дійшла цінного узагальнення: мотивація поведінки героїв у творах письменників-реалістів початку XX століття походить від внутрішньої логіки характеру персонажа, тобто психологічний аналіз настільки поглиблюється, що змінює обличчя літератури, створює новий тип її – ліричний, напружено-емоційний.

Літературознавчі концепції кінця XIX – початку XX найповніше подані в першому розділі. Науковий доробок І. Франка, О. Колесси, С. Єфремова названо представлени важливим чинником розвитку української філологічної науки того часу. Крім того, у цьому розділі з’ясовано й узагальнено найістотніші риси феміністичного руху (аналіз художньо-публіцистичних студій Наталії Кобринської, Ольги Кобилянської, Лесі Українки, Олени Кисілевської-Семенович, Грицька Григоренка і того жіночого літературного “бомонду” доби, що репрезентував українське письменство в Чехії, Польщі, Німеччині, Великій Британії, Канаді, Австралії та Америці). Незаперечним постає висновок: усі вони вірили в майбутнє України, її народу і її мови, підтверджуючи ту віру практичною діяльністю, котра сприяла відродженню української нації та утвердженню її в європейській спільноті. Отже, насамперед у підручнику чітко окреслюється історично-політичний та українознавчий контекст, що дає змогу реципієнтам у подальших розділах глибше зрозуміти ідейно-художню специфіку проаналізованих літературних явищ і подій кінця окресленого періоду.

Розділ “Українська література кінця XIX – початку XX ст. у персоналіях” репрезентував першорядні постаті української літератури новітнього часу. Тут подано дослідження життєвого і творчого шляху письменників, передбачених навчальною програмою: О. Кобилянської, Лесі Українки, Грицька Григоренка, М. Коцюбинського, О. Маковея, В. Стефаніка, Марка Черемшини, Леся Мартовича, А. Тесленка, С. Васильченка, А. Кашенка, В. Винниченка. кожний літературний портрет подано на історико-політичному тлі тієї доби.

Автори підручника дотримуються уніфікованого структурування при висвітленні творчості письменника. На початку кожної студії окреслено основні події біографії того чи того митця, а надалі аналізується доробок окремо взятого письменника – чи то

за періодами творчості (О. Кобилянська, М. Коцюбинський, В. Стефаник, Лесь Мартович та ін.), за жанрами творів (Леся Українка, О. Маковей, В. Винниченко), чи то за розробленим темарієм (С. Васильченко).

Одне з нововведень підручника в цьому розділі – наявність оригінальних досліджень творчості тих новітніх письменників, чий доробок не був об'єктивно поцінований у радянські часи, а їхні імена й літературна спадщина не включалася до програм вивчення історії української літератури: це літературознавчі “мініпортрети” Грицька Григоренка, Андріяна Кащенко, Лева Лепкого та ін.

Вартість індивідуального внеску названих авторів у письменство, на нашу думку, полягає не в дерзновенному новаторстві художнього осмислення життя чи застосованих ними нових мистецьких методах і прийомах, а в самобутності їх творчих постатей, актуалізації патріотичної ідеї “української окремішності” (Іван Франко) – запоруки повнішого розвитку поневоленої нації. Саме тому в умовах широкомасштабного ідеологічного пресингу радянських часів, що мав на меті препарувати духовне життя народу під суворим наглядом, на твори цих письменників було накладено табу. Розкриття цих тем стає першими кроками в піднятті зависи над “призабутими” письменниками кінця XIX – початку XX століть для студентської молоді, широкого кола читачів, які цікавляться національним мистецтвом слова.

Прикметна ознака третього розділу “Мовою поетичних творів” – літературно-критичні дослідження представників поетичного світу української літератури помежів'я XIX – XX віків. Передусім укажемо на чітке окреслення загальних тенденцій розвитку української поезії вказаної доби, відтворення того естетичне тла, на якому зростала художня творчість українських митців. Цікавою видається пропозиція В. Погребенника щодо вивчення поетичного надбання цього періоду за родинними “гніздами” (Олена Пчілка й Леся Українка, Микола й Марко Вороні, Олександр Олесь та Олег Ольжич, Микола Зеров і Михайло Орест), за літературними угрупованнями (київська “Українська хата”, львівська “Молода муза”) і своєрідними творчими робітнями-клубами (“Літературна громадка” чи “Плеяда”).

Вагомим і незаперечним постає висновок цього автора щодо ключових надбань багатой української поезії зламу віків. До них належить різноаспектне відтворення зрослої національної свідомості українців

і психологічних глибин інтелігентної душі, високохудожній вираз ідеалів волі, правди й рівноправності людини, навіть “олітературнення” туги письменників-вигнанців на чужині за втраченою державною свободою і самою батьківщиною. У 20-х же роках на Наддніпрянщині серед молодшого покоління митців задомінував урочистий пафос творення нового світу. У сприйнятті письменників-неприспосованців його швидко змінило розчарування в радянській дійсності та відчуття мертвотності сталінських часів, у всіх українських літераторів – драматичне пережиття нових випробувань і терпінь народу, національна свідомість якого притлумлювалася чужими панамі, а сам він став жертвою “розкуркулення”, паціфікації і репресій, нелюдського штучного голодомору. Конкретно-логічне узагальнення такого типу дає змогу студентству навчитися краще розуміти лейтмотиви поетичної творчості відповідного періоду, вміти встановлювати його домінанту.

У третьому розділі автори підручника презентують постаті Миколи Вороного, Богдана Лепкого, Олександра Олесь, Спиридона Черкасенка, Лева Лепкого. Підрозділи чітко структуровані й логічно послідовні: характеристики естетичних засад, художнього доробку кожного митця передують розповідь про його життєвий шлях, світоглядне формування, естетичні погляди. Аналіз ведеться тут переважно в тематологічному ключі (громадянські акорди, історичні проєкції, тема інтелігенції, мотиви культури та постаті її творців тощо); насамкінець окреслено інші роди й жанри творчості, характеризується науковий доробок письменників.

Новим у підручниках історії літератури цього періоду є доповнення вже усталеної “номенклатури” розділів узагальнювальними видовими (“Українська релігійно-християнська драма кінця XIX – початку XX століття”, “Поезія “Молодої музи”) чи свіжими “портретними” студіями (“Лев Лепкий”). Фахове відтворення для молодих реципієнтів призабутих чи недовідомих сторінок української класики дає змогу предметніше пояснити появу на початку XX століття новаторських літературно-мистецьких явищ, які значною мірою відрізнялися від художнього традиціоналізму попереднього періоду, а також були пов'язані з тими новими віяннями, які прийшли в Україну. Це стало свідченням активності української літератури того часу в мистецькому оновленні доби модернізму й авангардизму. Поява такої компоненти

підручника значно наближає студентство до розуміння тенденцій загального літературного процесу в Європі, а також сприяє самостійним літературознавчим пошукам у цьому ключі.

Цінним надбанням у дослідженні з історії української літератури XIX – XX віків є розділ “Українська релігійно-християнська драма кінця XIX – початку XX століття”. Це перше висвітлення релігійної тематики драматичних творів українських письменників кінця XIX – початку XX століття в підручнику для студентів ВНЗ, виданому під егідою Міністерства освіти і науки. Автор дослідження переконливо ствердив: християнськість як оригінальна стильова форма містичного буття, як змістовне відображення авторської художньої свідомості завжди існувала в розвитку української національної драматургії і театру, проте рівень її мистецького побутування в різні історико-соціальні, культурно-духовні періоди був неоднаковим. При аналізі релігійно-християнських драматичних творів означеного періоду С. Хороб умовно їх поділив на дві групи: до першої зарахував жанри, генеза яких має тривкі загальнорелігійні традиції, християнські тенденції певних епох, а до другої – жанри, що відповідають історичній, соціальній і національній специфіці. Слід вітати й те, що до аналізу релігійно-християнської драми залучаються, крім творів Лесі Українки, досі невідомі адресатам п’єси Григора Лужицького, Спиридона Черкасенка, Остапа Грицяя, Богдана Куриласа, Василя Лімниченка, Григорія Цеглинського. Цією

студією автор зробив вагомий внесок у розуміння української релігійно-християнської драми кінця XIX – початку XX століття як явища не лише самодостатнього у своїй ідейно-естетичній сутності, а й цілком органічного, іманентного в загальному літературно-мистецькому процесі. Воно доводить тяглість християнської традиції як у національному, так і у світовому письменстві, що заперечує донедавна канонізовану офіційним радянським літературознавством думку про начебто “творчу неспроможність” такого роду творів. Одночасно воно переконливо засвідчує стильову різноманітність, повноту і цілісність розвитку української літератури на всіх етапах її побутування, спонукаючи щоразу нові покоління науковців до виявлення його генези й поетики, своєрідності стилю й особливостей авторської художньої свідомості.

Рецензований підручник, спроможний озброїти студентів сучасним і науково виваженим знанням письменства й індивідуальної значущості спадщини літераторів окресленого періоду, спрямовуватиме і стимулюватиме молодих дослідників до творчого підходу у вивченні української літератури її золотого віку. Гадаємо, новий підручник за редакцією О.Гнідан (у комплексі з попереднім двокнижжям) заслуговує висунення на здобуття колективом його авторів Державної премії України в галузі науки і техніки.

Тетяна Бикова

АПОРІЇ МІЖДИСКУРСИВНИХ ІНСПІРАЦІЙ У ГЕОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Поліщук Я. О. Література як геокультурний проект. – К.: Академвидав, 2008. – 304 с.

У сучасному постструктуралістському дискурсі неодноразово озвучувалися вагання не тільки щодо можливості віднайти коректні критерії класифікації тих чи тих художніх явищ в історії культури, а й щодо розуміння неоднорідності, дискретності культурного масиву, який становить поняття “літературний процес”. У відомій праці Д. Перкінса “Чи можлива історія літератури?” осмислюється неоднозначний зв’язок між

культурними текстами й контекстами. На основі міркувань С. Грінблатта у книжці “Шекспірівські переуступки” розглянуто явище дискурсивної циркуляції між культурними зонами (“Між дискурсами чи між різними інститутами Єлизаветинського суспільства відбувався певний обмін – вони запозичували, реінтерпретували і застосовували у власних цілях матеріали з інших “культурних зон”) [2, 118].